

Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye*'si Hakkında Bir Osmanlı Fetvası*

RECEP GÜRKAN GÖKTAŞ
Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
rgoktas@ankara.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-6661-2232>

Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (ö.855/1451) *Muhammediyye* isimli eseri Osmanlı popüler dinî edebiyatı içinde en önde gelen eserlerden biridir.¹ Yazıldığı dönemden itibaren başlayan bu popülerite yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Bunun bir göstergesi olarak çok sayıda yazması bulunan söz konusu eser, 1258/1842 yılından itibaren onlarca kere basılmış² ve daha sonra sadeleştirilerek ve yeni harflere aktararak birkaç kere daha yayınlanmıştır. 20. yüzyılın büyük bir bölümünde, eserin cemaat huzurunda ve aile arasında sesli olarak okunup dinlenilmeye devam ettiğine dair pek çok hatıra not edilmiştir.³ İslam dini esaslarının ve ahlakının yanında, Hz. Peygamber'in siresinin öğretilmesine ve Peygamber sevgisinin halka yayılmasına vesile olduğu düşünüldüğü için genellikle takdir konusu kılınan *Muhammediyye*⁴ adlı eser, özellikle günümüzde, toplumda yanlış "Allah ve Peygamber tasavvurları" oluşması ve kaderciliğin toplumsal tabanda sabitleşmesi gibi konularda suçlu gösterilmiş, çok sayıda İsrâ'iliyyât,

* Yazıyı okuyup değerlendirmelerini benimle paylaştığı için Mehmet Kalaycı'ya müteşekkirim. Ayrıca yazının hazırlanmasında değişik yönlerden katkılarda bulunan Suat Koca, Muhammet Emin Eren, Necmettin Tan, Zikri Yavuz, Necmettin Pehlivan ve Yasin Meral'e teşekkür ederim.

¹ Yazıcıoğlu Mehmed Efendi ve *Muhammediyye* kitabı hakkında bkz. Âmil Çelebioğlu, *Muhammediyye* (İstanbul: MEB, 1996), c.1; Âmil Çelebioğlu ve Kemal Eraslan, "Yazıcı-oğlu," *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c.13, ss.363-368; Hatice Kelpetin Arpağuş, "Yazıcıoğlu ve Muhammediyye'si," H. K. Arpağuş, *Osmanlı ve Geleneksel İslâm* (İstanbul: İFAV, 2015) içinde, ss.113-129; Mustafa Uzun, "Yazıcıoğlu Mehmed Efendi," *DİA*, c.43, ss.362-363; İlyas Çelebi, "Yazıcıoğlu Mehmed Efendi: Bazı Görüşleri," *DİA*, c.43, ss.363-364; Mustafa Uzun, "Muhammediyye," *DİA*, c.30, ss.586-587.

² Yazma ve matbu nüshalara dair literatür bilgisi için bkz. Çelebioğlu, *Muhammediyye*, c.1, ss.57-78; Zehra Öztürk, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları," *TALİD* 5:9 (2007), ss.411-415.

³ Bkz. Ahmet Akkuş, "Yazıcıoğlu Muhammed ve *Muhammediyye* Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri," (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Rize Üniversitesi, Rize, 2010), ss.63-69.

⁴ Mesela bkz. Uzun, "Yazıcıoğlu Mehmed Efendi," *DİA*, c.43, ss.362-363; Çelebi, "Yazıcıoğlu Mehmed Efendi: Bazı Görüşleri," *DİA*, c.43, ss.363-364; Uzun, "Muhammediyye," *DİA*, c.30, ss.586-587; Akkuş, 56-62.

uydurma haberler ve mitolojik hikayeler içermekle tenkit edilmiştir.⁵ Bunun yanında, *Muhammediyye*'ye yönelik bu tenkitler daha ziyade günümüzde değişen din anlayışıyla izah edilerek, eserin uzun yüzyıllar dinî esasların ve Peygamber sevgisinin yayılmasındaki rolü –geçmişte de hep ulema tarafından hoşgörülle karşılandığı düşüncesiyle– ön plana çıkarılmaya, Osmanlı kültürüne mal olmuş kitaba yönelik tenkitler hafifletilmeye ve içerdiği her şeye rağmen sahiplenilmeye çalışılmıştır.⁶ Bu yazının konusu olan fetva, *Muhammediyye* hakkındaki şikayetlerin sadece bugüne ait olmadığını, çok eskilere gittiğini göstermektedir.

Fetva 17.-18. yüzyıl Osmanlı fakihlerinden, çok sayıda risalesi⁷ ile meşhur 'Âlim Muhammed Efendi'ye aittir. 'Âlim Muhammed b. Hamza el-Aydinî el-Güzelhîşârî, ilmîni bir şeyhülislamın ve bir kazaskerin de ikrar ettiği, yaşadığı dönemin saygın âlimlerinden biridir.⁸ "Birgivi-yi sâni" diye

⁵ *Muhammediyye* ve benzeri popüler kitaplar hakkındaki Hatice K. Arpağuş'un *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları* (Gözden geçirilmiş 3. Baskı, İstanbul: İFAV, 2015) kitabında, özellikle bölüm sonlarındaki değerlendirmelere bakılabilir. Mesela, Arpağuş bu kitaplardaki nübüvvet anlayışını ele aldığı bölümün değerlendirmesine şu ifade ile başlamaktadır: "Bu başlık altında anlatılanlardan hareketle ilk planda söylenebilecek husus Hz. Peygamber'in, etrafını saran olağan üstülükler neticesinde tanınamaz hale gelmesidir" (s.279). Ayrıca *Muhammediyye* ve *Envâru'l-Âşîkîn*'deki Allah ve Peygamber tasavvurlarını eleştirel bir şekilde ele alan şu çalışmalara bkz. Ahmet Emin Seyhan, "Muhammediye ve *Envâru'l-Âşîkîn*'de Yansıtılan Allah Tasavvuru Üzerine Bir Değerlendirme," *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2013), 55-82; Ahmet Emin Seyhan, "Muhammediye ve *Envâru'l-Âşîkîn*'de Ortaya Konulan Peygamber Tasavvurları Üzerine Bir Değerlendirme," *The Journal of Academic Social Science Studies* 47 (2016), 215-233. *Envâru'l-Âşîkîn*'deki Kıyamet alametleriyle alakalı rivayetleri ele alan eleştirel diğer bir çalışma yine Seyhan tarafından yapılmıştır. Bkz. Ahmet Emin Seyhan, *Hadislerde Kıyamet Alâmetleri: Envâru'l-Âşîkîn Örneğinde* (İsparta, 2006). *Muhammediyye*'nin geliştirilmiş mensur bir versiyonu olarak görülen *Envâr*'a yönelik eleştirilerin aynı rivayetlerden beslenen *Muhammediyye*'ye yönelik olarak okunması da mümkündür. *Muhammediyye*'deki hadislerin *tahrîcine* yönelik bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bkz. Fatih Gümüş, "'Muhammediye' Adlı Manzum Eserdeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi," (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Rize Üniversitesi, Rize, 2011). Tezde 133 hadisin değerlendirilmesi yapılmış ve bunların 26'sı *merdûd* bulunmuş, 36'sı hakkında halk hükme ulaşamamıştır. Aslında *Muhammediyye* bunun kat kat fazlası hadise dayanmaktadır, ancak Gümüş'ün yalnızca metinde hadis olduğu ima ve işaret edilen rivayetleri çalıştığı anlaşılmaktadır.

⁶ İlyas Çelebi'nin *DİA* maddesinin sonundaki şu ifadeleri bu anlamda okunabilir: "Yazıcıoğlu şeriata bağlıdır ve şeriatin sınırlarını zorlamaz. Onun din anlayışı, etrafında tarikat, mârifet ve hakikat mertebeleri bulunan şariat şeklindedir. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi eserlerinde Resûlullah'a muhabbetini yoğun bir biçimde dile getirmiş bir gönül adamıdır. Çeşitli konuları anlatırken her türlü rivayetten faydalanmış, bunları değerlendirmeden kullanmıştır. Bununla birlikte *Muhammediyye*'de hoşgörülle karşılanamayacak ölçüde aşırı görüşlere rastlanmaz. Kitabın halk tarafından asırlarca okunmasını âlimlerin müsamaha ile karşılaması da bunu ortaya koyar." (Çelebi, "Yazıcıoğlu Mehmed Efendi: Bazı Görüşleri," *DİA*, c.43, s.364).

⁷ Tesbit edilebildiği kadarıyla sayısı sekseni geçen eserlerinin çoğu risale formatındadır ve tamamına yakını Arapça yazılmıştır. Bkz. Recep Cici, *Bir Osmanlı Fakihi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri* (Bursa: Emin, [2006]), ss.22-29.

⁸ *Mecmû'a*, Harvard Üniversitesi, Houghton Kütüphanesi, MS Arab 292, v.145b. Burada, 'Âlim Muhammed'in bazı risalelerini tetkik ettikleri anlaşılan Şeyhülislam Ebe-zâde 'Abdullah Efendi (ö.1126/1714) ile o vakit Anadolu Kazaskeri iken sonra Rumeli Kazaskeri ve Şeyhülislam olmuş Mîrza

nitelenmesi⁹ onun bid'at ve hurafelere karşı mücadele eden, gününün fikhî, itikadî ve ahlakî sorunlarına eğilen biri olduğunu ihsas etmektedir. Çokça okunduğu anlaşılan risaleleri de büyük ölçüde bunu doğrulamaktadır. Onun, her ne kadar açık bir kayıt olmasa bile, Kâdizâdelilere yakın duran ulema arasında bulunduğu düşünülebilir.¹⁰

'Âlim Muhammed'in ne zaman doğduğu ve öldüğü tam olarak bilinmese de pek çok risalesinin sonundaki ferağ kayıtları en azından 1090-1122/1679-1710 yılları arasında aktif olduğunu ve bu son tarihten sonra vefat ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Bursalı Mehmed Tâhir'in bir mezar taşına dayanarak verdiği 1204/1789 tarihinin yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır.¹¹ Kaynaklarda yer alan diğer bazı bilgiler de hayatı hakkında fazla bir şey bilmediğimiz 'Âlim Muhammed'in zaman zaman başka şahıslarla karıştırıldığını göstermektedir. Hayatı hakkında en sağlam kaynağın yine eserleri olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, 'Âlim Muhammed'in 1 Rabî'u'l-âhîr 1122 (30 Nisan 1710) tarihinde bitirdiği bir risalesinin sonunda yaşının 60 ile 70 arasında olduğunu söylemesi¹² doğum tarihi hakkında yaklaşık bir fikir verebilir. Bu aynı zamanda onun tesbit edilebilen en son tarihli eseridir. 'Âlim Muhammed yakın zamanda akademik çevrelerin ilgisini çekmeye başlamış ve üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış,¹³ bazı eserleri tahkik edilmiştir.¹⁴

Muştafâ Efendi'nin (ö.1135/1722) 'Âlim Muhammed'le ilgili sitayişkar sözleri vardır. Başka bir yazmada yer alan aynı övgü ifadelerinin fotoğrafı için bkz. Cici, *Bir Osmanlı Fakihi*, s.196.

⁹ *Mecmû'a*, v.197b. Sayfanın üst tarafındaki not: "...li ş-şeyhayn el-âlimi'r-rabbânî ve'l-kâmilî'l-hâkânî a'nî bihi Muhammed el-Birgîvî 'aleyhi rahmetu'l-'Azîzi'l-Kavî ve 'Âlim Muhammed el-Güzelhisârî ellezî huve el-Birgîvî eş-şânî." Bu notu İbrâhîm en-Nâzillî'nin yazdığı anlaşılıyor. Ayrıca bkz. Cici, *Bir Osmanlı Fakihi*, s.20.

¹⁰ Kalaycı da yazdıklarından yola çıkarak 'Âlim Muhammed'i Kâdizâdelilere yakın ulema arasında zikretmektedir. Bkz. Mehmet Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği: Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi* (Ankara: Otorite Yay., 2015), ss.272-273.

¹¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, 'Ulemâ, Şu'arâ, Mü'errihin ve Etibbânun Terâcim-i Ahvâlî* (İzmir, 1324), s.72; Bursalı Mehmed Tâhir, *'Osmânî Mü'ellifleri* (İstanbul: Maṭba'a-i 'Âmirî, 1333), c.1, s.362.

¹² *Mecmû'a*, v.211a: "...ellezî kad câveze mu'terake'l-menâyâ mâ beyne's-sittin ilâ's-seb'in..."

¹³ Recep Cici, "Muhammed b. Hamza Aydınî," *DİA*, EK-2, ss.304-306; Recep Cici, *Bir Osmanlı Fakihi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkah Risâleleri*; Mohammed Najat Mohammed, "Âlim Muhammed b. Hamza Güzelhisârî el-Aydî'nin Fıkha Dair Bazı Risalelerinin Tahkiki," (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2014); Seyda Demirci, "Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Hayatı, Eserleri ve Günlük Hayata Dair Bazı Risalelerinin Tanıtımı," (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2014); Elif Küçükahmet, "XVII. Yüzyıl Âlimlerinden Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin Ezhâru't-Tenzîl Adlı Tefsirinin İncelenmesi," (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2014); Süleyman Kaya, "17. Yüzyıl Sonlarında Muhalif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Bey'u'l-İne Risalesi," *Dîvân* 14:26 (2009), ss.97-112; Alican Dağdeviren & Elif Küçükahmet, "Muhammed Güzelhisârî ve Ezhâru't-Tenzîl İsimli Tefsirinin Rivayet Açısından Değeri," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15:27 (2013), ss.143-166; Eyüp Yaka, "Muhammed b. Âlim el-Aydî'nin el-Güzelhisârî'nin Dua Ayetleri Tefsiri," *Osmanlı*

‘Âlim Muḥammed’in Yazıcıoğlu’nun *Muḥammediyye*’si ile ilgili fetvasına Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi’nde mevcut bir yazma *mecmū’a*da tesadüf etmiştim. Yıllar önce Himmet Taşkömür’le¹⁵ bir proje kapsamında¹⁶ Harvard yazmalarını incelerken karşılaştığımız bu *mecmū’a* ‘Âlim Muḥammed’in 60’dan fazla risalesi, notları ve fetvalarının yanında başkalarına¹⁷ ait çok sayıda risale, alıntı ve fā’ide notlarını da içermektedir. *Mecmū’a*’daki risaleler 1694-1716 yılları arasında muhtemelen Antepli olan veya uzun yıllar orada yaşamış bulunan ‘Abdurrahmān b. el-Hācc ‘Osmān b. Muştafā tarafından ve en azından bazıları Antep’te istinsah edilmiş olup büyük ölçüde ‘Âlim Muḥammed’in hayatta olduğu bir döneme tekabül etmektedir.¹⁸ Bu değerli *Mecmū’a*’ya ‘Âlim Muḥammed’in hayatı ve eserleri konusunda yapılacak her çalışmada müracaat edilmelidir.

Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları –II–, ed. Bilal Gökür ve diğerleri (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2013) içinde, ss. 229-260; Abdüsselam Arı, “el-Taklîd ve Talâku’l-Mukreh li-‘Âlim Muḥammed b. Ḥamza el-‘Âydîni el-Guzelhişârî: Tahkîk ve Tahlîl,” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), ss.713-741.

¹⁴ Bilebildiğimiz kadarıyla ilk basılan eseri *Tefsîru’l-Da’âvâti’l-Mubârakât mine’l-Kur’âni’l-‘Azîm*’dir (ed. Muḥammad ‘Alî eş-Şâbûnî, Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1985; Kahire: Dâru’s-Şâbûnî, 2002). *Rasâil Fikhiyye* başlığı altında dört risalesi yakınlarda basılmıştır (ed. Şuheyb Maḥmûd el-Cumeylî, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2016). Abdüsselam Arı yukarıda zikredilen makalesinde bir risalesini tahkik etmiştir. Seyda Demirci’nin yukarıda adı geçen tezinde günlük hayata dair 14 risalesinin metni verilmiştir. Mohammed Najat Mohammed, mezkur yayınlanmamış tezinde ‘Âlim Muḥammed’in 35 risalesini tahkik edilmiştir. Bir risalesi de Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Bkz. Kaya, “17. Yüzyıl Sonlarında Muhâlif Bir Metin.”

¹⁵ ‘Âlim Muḥammed’e ve onun çok sayıdaki kısa risalelerine ilk kez dikkatimi çeken Himmet Taşkömür’e müteşekkirim.

¹⁶ Harvard Üniversitesi kütüphanelerindeki yazmalardan ve eski matbu eserlerden seçme bir grubun dijital ortama aktarılması ile ilgili Islamic Heritage Project için bkz. <http://ocp.hul.harvard.edu/ihp/>. Bu projeye ilgili bir tanıtım yazısı için bkz. Stephen Chapman, “The Harvard University Library Islamic Heritage Project: Challenges in Managing Large-Scale Digitization of Islamic Manuscripts,” *Journal of Islamic Manuscripts* 1 (2010), ss.18-30. Fetvanın da içinde bulunduğu MS Arab 292 numaralı *Mecmū’a* da bu proje kapsamında dijital ortama aktarılmıştır ([https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13348817\\$1i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13348817$1i)). *Mecmū’a*’nın yakınlarda ülkemizdeki bir çalışmada ve üstelik ‘Âlim Muḥammed’in bir risalesinin tahkikinde kullanılmış olması sevindiricidir. Bkz. Arı, “et-Taklîd ve Talâku’l-Mukreh.”

¹⁷ Bir bütün olarak değerlendirilmeyi hak eden bu çok değerli *mecmū’a* mesela şu şahıslara ait bazı risaleleri muhtevîdir: Aḥî Çelebî (ö.905/1500), ed-Devvânî (ö.908/1502), es-Suyûtî (ö.911/1505), Kemâlpâşa-zâde (ö.940/1534), İbn Nuceym (ö.970/1563), el-Birgivî (ö.981/1573), Ebû’s-Su’ûd (ö.982/1574), Minkarî-zâde (ö.1088/1678), ‘Alî el-Kârî (ö.1014/1605), ‘Abdulkâfî b. Tûrsûn (ö.1015/1606), Nûrûddîn el-Halebî (ö.1044/1635), eş-Şurunbulâlî (ö.1069/1659), ‘Abdulberr b. ‘Abdulkâdir el-‘Avfî el-Feyyûmî (ö.1071/1661), Beyâdî-zâde (ö.1098/1687), ‘Abdulganî en-Nâbulusî (ö.1143/1731), Saçaklızâde (ö.1145/1732), Kâdîzâde Muḥammed, ‘Ömer el-Kilîsî, Antep müftüsü Celîl-zâde Muḥammed el-‘Antâbî, Halep müftüsü Muḥammed el-Kevâkibî (ö.1096/1685), Darende Müftüsü Ḥamza Efendi. Bağımsız risaleler dışında *mecmū’a*’da çok sayıda kitaptan *fevâ’id* tarzı alıntılar yapılmıştır. İbn Teymiyye’nin (ö.728/1328) bir risalesinin de *Mecmū’a*’da olduğu not edilmelidir.

¹⁸ *Mecmū’a*, v.241b: ‘Alî el-Kârî’nin bir risalesinin ketebe kaydı şöyledir: “*temme terķîmu hāzîhi’r-risāle... ‘alā yedi ... ‘Abdurrahmān b. el-Hācc ‘Osmān b. Muştafā ...ba’de’l-‘aşr min nişî Şa’bān el-mu’azzam min şuhûri seneti şemān ve ‘işrin ve mi’e ve elfî maḥalleti Bustāncî fi beldeti ‘Ayntāb.*” Bu aynı zamanda *Mecmū’a*’da yer alan en geç tarih (Ağustos 1716) olmaktadır.

Dili Türkçe olan *Muhammediyye* fetvasının başka bir nüshasını görebilmiş değilim, fakat 'Âlim Muhammed'in risalelerini derleyen bazı mecmualarda¹⁹ bu fetvanın bir başka nüshasına tesadüf etme ihtimali her zaman mevcuttur. Fetvanın kenarında kendisini 'Âlim Muhammed'in tilmizi olarak takdim eden İbrâhîm el-Bîrî adlı bir şahsın iki notu vardır. İbrâhîm el-Bîrî'nin *Mecmû'a*'nın birkaç yerinde başka notları olan İbrâhîm en-Nâzillî ile aynı kişi olması ihtimal dahilindedir. Bu yazının sonunda bu notları fetva metniyle beraber ek olarak sunacağım.

'Âlim Muhammed'e fetva sadedinde yöneltilen ve kendisinden cevap beklenen soru şudur: Bazıları *Muhammediyye*'yi makbul addederken bazıları onu eleştirmektedirler. Kitaptan o derece rahatsız olanlar vardır ki kendisinde "*Muhammediyye* kitabı olmayanlar Allâhu te'âlâ'ya hamd itsîñ" bile demektedirler. 'Âlim Muhammed'in de kitabı eleştirdiği söylenmektedir. Soruyu soran kişi bunun doğru olup olmadığını, eğer doğru ise bu kitapta "şer'iate muhâlif bir söz var ise" onun kendilerine bildirilmesini rica etmektedir. 'Âlim Muhammed söze Yazıcıoğlu'nun "vücûdî," yani *vaḥdet-i vucûd* olduğunu, İbn 'Arabî'nin (ö.638/1240) yolunu takip ettiğini söyleyerek başlar ve Yazıcıoğlu'nun *Fuşûşu'l-Hikem*'e bir şerh yazdığını da not eder.²⁰ Sonra *Muhammediyye*'de çok sayıda uydurma hadis ve yalan-yanlış söz (*ekâzîb*) olduğunu belirterek buna üç örnek verir. Bu örnekleri takiben "nice kişiler vardır ki insanlar onların güzelliğinden hoşlanırlar ama onların kötü sırları ve çirkinlikleri vardır" anlamına gelen bir beyti –şairin adını vermeden– aktarır ve bu sözün Yazıcıoğlu'na uygun düştüğünü söyler.

'Âlim Muhammed'in öğrencisi İbrâhîm el-Bîrî, hâmişe düştüğü biri Arapça iki notun ilkinde, Sa'duddîn et-Teftâzânî'ye nisbet edildiğini söylediği *Fuşûş* reddiyesine atıfla İbn 'Arabî'nin ehl-i hak nazarında "*eş-şeyḥu'l-ekfer*" (en kafir şeyh) ve "*mumîtu'd-dîn*" (dini öldüren) olarak adlandırıldığını söylemektedir.²¹ İkinci not İbn 'Arabî'nin adındaki 'Arabî kelimesinde *ḥarf-i tarîf* bulunmaması hakkındadır.

Bu kısa fetva, yalnızca İbn 'Arabî hakkındaki bir gerilimi bize yansıtmamakta, aynı zamanda bize Osmanlı düşünce tarihi hakkında

¹⁹ Mesela Cici'nin bahsettiği, 'Âlim Muhammed'in çok sayıda risalesini havi dört *mecmû'a*'da fetvanın bir kopyesini bulmak mümkün olabilir (*Bir Osmanlı Fakihî*, ss.26-27).

²⁰ Modern çalışmalarda Yazıcıoğlu'nun *vaḥdet-i vucûd* anlayışı popülerleştirmede önemli bir rol oynadığı dile getirilmiştir. Arpağuş'a göre, "...[*Muhammediyye*], vaḥdet-i vücûd düşüncesini üst tabaka kültür şekillendiricisi olmaktan çıkarp toplumun daha geniş kesimlerine yayma işlevini de görmüştür" (*Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı*, s.28). Bunu bir tesbit olarak okuyabileceğimiz gibi eleştiri olarak da okuyabiliriz. Ayrıca bkz. Arpağuş, "Yazıcıoğlu ve Muhammediyye'si," ss.128-129.

²¹ Bunlar İbn 'Arabî'nin "*eş-şeyḥu'l-ekber*" (en büyük şeyh) ve "*muhÿî'd-dîn*" (dini ihya eden) lakaplarına tarizle söylenmiştir.

konuşurken farklı akım ve ekollerin varlığının her zaman göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir. ‘Âlim Muḥammed ve öğrencileri dışında Yazıcıoğlu’nun *Muḥammediyye*’si ve mesela onun kardeşi Aḥmed Bīcān’ın *Envāru’l-‘Aşīkīn*’i gibi diğer benzer popüler kitaplardan rahatsız olan birileri daha şüphesiz vardı, ama bunlar kimlerdi, görüşlerini ne kadar yazıya aktardılar ve literatüre yansıtılabildiler, bunun izini sürmek gerekmektedir. Son olarak, ‘Âlim Muḥammed’in eleştirilerinin günümüzdeki bazı eleştirilere benzerlik taşıdığı ve hâlâ karşılığının olduğu not edilmelidir.

EK:

Fetva metni:²²

Fetvā-yı ‘Âlim Muḥammed fī ḥaḳḳı Sāhib-i Muḥammediyye²³

“Muḥammediyye şāhibi Yazıcıoğlu’nıñ Muḥammediyye kitābına bā’zı
‘ulemā raġbet ider

ve maḳbūl kitāb ‘add ider ve ba’zı kimseler daḥl idüb beġenmez ve onda
Muḥammediyye kitābı olmayanlar Allāhu te‘ālā’ya ḥamd itsiñ deyü ḥiṭāb
iderler

ve ‘Âlim Muḥammed Efendī beġenmez deyü cenābıñuza isnād iderler. Eġer
fī’l-vāḳı’

Muḥammediyye kitābınınā şer‘a muḥālif bir sözü var ise lüṭf idüb
bize i‘lāmıñuzda şevāb-ı ‘azīme nā’il olduġunuzdan mā-‘adā
bizleri şübheden ḥulūş idersüz. El-cevāb:

Şāhib-i Muḥammediyye Yazıcıoğlu nefsi-emr vüçüdiyyü’l-mezhebdür.

Şāhib-i Fuşūş -ki İbn-i ‘Arabī’dür - anuñ mezhebi üzeredür.

Fuşūş’ı daḥī şerḥ itmişdür²⁴ ve Muḥammediyye’inde çok eḥādīs-i

mevzū‘a ve ekāzīb vardır. * Vüçüd-i maḥz idi muṭlaḳ,²⁵ * melā’ikeler

²² *Mecmū‘a*, v.232b.

²³ Fetvanın yer aldığı sayfada herhangi bir başlık yoktur fakat *Mecmū‘a*’nın başına eklenmiş olan fihristte bu şekilde bir başlık verilmiştir.

²⁴ *Fuşūşu’l-Hikem*’in bu kısa Arapça şerhini, Yazıcıoğlu’nun kardeşi Aḥmed Bīcān genişleterek Türkçe’ye tercüme etmiştir. Bīcān’ın tercümesi *Muntehā* adıyla bilinmektedir. Henüz basılmamış olan her iki eserin de günümüze gelmiş yazmaları vardır. Bkz. *Muḥammediyye*, c.1, ss.32; 174-177; Uzun, “Yazıcıoğlu Mehmed Efendi,” *DİA*, c.43, s.363.

²⁵ Bu ifadeyi bu şekilde *Muḥammediyye*’de bulamadım. Eġer bir istisnah hatası yok ise ‘Âlim Muḥammed muhtemelen fetvayı yazarken ezberinden naklelerken yanlış olmuş olmalıdır. Kasdı Allah’ı *vüçüd-i maḥz*

böliğinden biraz halk eğmediler baş,²⁶ * Medîne şehri [içinde] idi deccâl,²⁷
Bular ekāzîbleridir. **Beyt**²⁸

*Ve şahşin cemîlin yûniķu 'n-nāse ĥusnuhu * ve lâkin lehu esrâru sev'în kabâyiķu*²⁹

Ve hâzâ'l-beyt vaķa'a li-zemmihi. Ketebehu 'Ālim Muĥammed 'ufiye 'anhu"

Fetvada ismi geçen İbn 'Arabî hakkında hâmişe düşülen notlar şunlardır:

1. *el-musemmâ 'inde ehli'l-ĥakķ bi'ş-şeyĥi'l-ekfer ve mumîti'd-dîn,*³⁰ *semmâhu fî Reddi 'l-Fuşûş al-ma'zuwv ilâ Sa'diddîn.*³¹
Ketebehu İbrâhîm el-Bîrî min tilmîzi 'Ālim Muĥammed

diye niteleyen beyitler olmalıdır. *Muĥammediyye*'de bir yerde "vücûd-ı mahz" ifadesi bir yerde de "o bir mahzâ vücûd idi" ifadesi geçmektedir (*Muĥammediyye*, c.2, s.563, beyt 8348 ve 8354).

²⁶ "Firiştehler bölüğünden biraz halk eğmediler baş." *Muĥammediyye*, c.2, s.59 (beyt 903). Burada da 'Ālim Muĥammed ezberden naklederken beytin ilk kelimesini değiştirmiş olmalıdır. Kur'an'da Âdem'e sadece İblis'in secde etmediği söylenirken, bu beyitte secde etmeyenlerin daha fazla olduğunu ifade edilmiş olması 'Ālim Muĥammed tarafından eleştiriliyor olmalıdır.

²⁷ "Medîne şehri içindeydi Deccâl." *Muĥammediyye*, c.2, s.316 (beyt 4836). "İçinde" kelimesi sehven fetva metninden düşürülmüş olmalıdır. Bu kelime eksikken ifade çok anlamlı olmamaktadır. 'Ālim Muĥammed bu ifadeyi Deccâl'in Medîne'ye giremeyeceğine dair hadislerle aykırı bulduğu için burada zikretmiş olmalıdır. Örnek olarak el-Buĥârî'nin (ö.256/870), *eş-Şaĥîh*'indeki Kitâbu Fađâ'ili'l-Medîne bölümünün 9. babında "Lâ yedĥulu ed-Deccâl el-Medîne" başlığı altında verdiği hadislerle bakılabilir.

²⁸ Yazmanın bu satırında önce aşağıdaki beyit yazılmaya başlanmış fakat atlama olduğu anlaşılınca silinmiş ve bu şekilde düzeltilmiştir.

²⁹ Beyit, 'Ālim Muĥammed'in de çok kolay ulaşabileceğini tahmin ettiğimiz el-Gazâlî'nin (ö.505/1111) *Mizânu'l-'Amel*'inde aynen geçmektedir (*Mizânu'l-'Amel*, tah. Suleymân Dunyâ (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1964), s. 391). El-Gazâlî alıntılacağı beş beytin –ki beşincisi buradaki beyittir- Ebû Mansûr eş-Şe'âlibî'ye (ö.429/1038) ait olduğunu söylemektedir. Nitekim bu beş beyit eş-Şe'âlibî'nin *ez-Zarâ'if ve'l-Leĥâ'if ve'l-Yevâķit fî Ba'di'l-Mevâķit* (tah. Nâsir Muĥammedî Muĥammed Cād (Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Veşâ'iki'l-Kavmiyye, 1430/2009), s.62) adlı eserinde geçmektedir ve burada "ve ĥultu fî ĥaşıde" ifadesiyle takdim edilmektedir. 'Ālim Muĥammed'in alıntılacağı beyit bir kelime değişikliği ile burada şu şekilde geçer: "ve şahşun cemîlun **yu'cibu** 'n-nāse ĥusnuhu * ve lâkin lehu esrâru sev'în kabâ'ķu." "Şahşun cemîlun" ifadesinin *merfû'* olarak hareketlenmesinin yazmalardan mı yoksa editörden mi kaynaklanıyor olduğunu bilemiyorum. Fetva metninde "ve şahşin cemîlin..." şeklinde hareketlenmiştir.

³⁰ 'Alâ'uddîn el-Buĥârî, *Fađîĥātu'l-Mulĥidîn ve Nâşihātu'l-Muvahĥidîn*, tah. Muĥammed b. İbrâhîm al-'Avdî (?) (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, Mekke, 1414), c.2, s.117 (*mumîtu'd-dîn* ifadesi). Kitabın çeşitli yerlerinde *vaĥdet-i vücûd* inancının küfür olduğunu açıkça söyleyen 'Alâ'uddîn el-Buĥârî'nin (ö.841/1438), İbn 'Arabî'ye "eş-şeyĥu'l-ekfer" dediği bir yeri tesbit edebilmiş değilim.

³¹ Bu kitap Sa'duddîn et-Teftâzânî'ye (ö.792/1390) nisbet edilerek basılmıştır (İstanbul, 1294); fakat aslında onun bir öğrencisi olan 'Alâ'uddîn el-Buĥârî'ye aittir (bkz. Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, ss.202-203, özellikle dn.706.) ve başlığı *Fađîĥātu'l-Mulĥidîn ve Nâşihātu'l-Muvahĥidîn*'dir. Bkz. bir önceki dipnot. İbrâhîm el-Bîrî'nin kaydı bu kitabın et-Teftâzânî'ye ait olduğu ile ilgili bir düşüncenin 18. asrın başlarında da olduğunu, fakat aynı zamanda bu nisbetin şüpheli olduğunun düşünüldüğünü gösteriyor.

‘ufiye ‘anhu āmīn.

2. ‘Arabī lafzını nekira zıkr itdi zīrā
mu‘arref bi’l-lām olan Ebū Bekr’dür³²
şāriḥ-i Buḥārī’dür. Ḥāşiye-i
Şerḥ-i Nuḥbe’de³³ Kāmūs’dan³⁴
naql olunmuşdur.

³² Mālikī fakihī el-Ḳāḍī Ebū Bekr Muḥammed b. ‘Abdullāh İbnu’l-‘Arabī (ö.543/1148) kastedilmektedir.

³³ Nuḥbe’den kasıt İbn Ḥacer el-‘Askalānī’nin (ö.852/1449) *Nuḥbetu’l-Fiker fī Muḥṣalahi Ehli’l-Eser* adlı hadis usulü eseri, işaret edilen şerḥ de bizzat İbn Ḥacer’in yazdığı *Nuzhetu’n-Nazar fī Tavdīhi Nuḥbeti’l-Fiker* olmalıdır ki üzerine çok sayıda ḥāşiye yazılmıştır. İnternet ortamında görmüş olduğum ve hangi kütüphanede olduğunu tesbit edemediğim bir *mecmū’ada* (https://upload.wikimedia.org/wikisource/ar/e/e7/نظر_شرح_نخبة_الفكر_خزازه/e7/e7.pdf) *Nuzhetu’n-Nazar*’la beraber dört ḥāşiyesi vardır ki bunlardan yazarını tesbit edemediğim ikinci sıradaki ḥāşiye (vv.72b.-97a), İbn Ḥacer’in, Ebū Bekr İbnu’l-‘Arabī’nin bir görüşünü tartıştığı bir yerde onun Muḥyiddīn İbn ‘Arabī ile karıştırılmaması için *Kāmūs*’tan ilgili bilgiyi aktarmış görünmektedir: “*Ḳavluhu: Ebū Bekr İbnu’l-‘Arabī bi-tenvīni Bekr ve terkīhi ‘alā mā merra fī’l-ḳavleyn ve ḥāzā huve İbnu’l-‘Arabī bi’l-lām ve-emmā Muḥammed b. ‘Abdullāh el-Ḥātīmī eṭ-Ṭāṭ eṣ-ṣūfī fe-İbn ‘Arabī bi-dūni lām ke-mā fī’l-Ḳāmūs*” (v.81b). *Mecmū’a*’daki diğer üç ḥāşiye İbrāhīm b. Suleymān el-Kurdī el-Ḥalebī, İbn Ḳuṭlūbuḡā (ö.879/1474) ve Kemāluddīn İbn Ebī’ş-Şerīf’e (ö.906/1500) aittir ve bunlarda buna benzer bir açıklama yoktur.

³⁴ *Kāmūs*, Mecduddīn Muḥammed b. Ya’ḳūb el-Firūzābādī’nin (ö.817/1415) *el-Ḳāmūsul-Muḥīṭ*’idir. Orada ‘r-b maddesinin sonunda şöyle bir not geçer: “Ve İbnu’l-‘Arabī el-Ḳāḍī Ebū Bekr el-Mālikī. Ve İbn ‘Arabī Muḥammed b. ‘Abdullāh el-Ḥātīmī eṭ-Ṭāṭ” (*el-Ḳāmūsul-Muḥīṭ* (Beyrut: Dāru’l-Fikr, 1995, s.106).